

SOUKUPOVÁ, Klára: VYPRÁVĚT SÁM SEBE. TEORIE AUTOBIOGRAFIE. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Trivium, 2021. 268 s.

Karol Csiba

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.3.13>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6738-107X>

Publikácia Kláry Soukupovej *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie* je výsledkom autorkinho dlhodobého výskumného záujmu o autobiografické písanie. Dokazuje to rad jej predchádzajúcich štúdií, napríklad stať *Autobiografie: žánr a jeho hranice* (Česká literatura 1/2015), v ktorej sa syntetizujúco dotkla témy fascinácie literárnej vedy autobiografiami. Táto situácia je pozorovateľná najmä od sedemdesiatych rokov 20. storočia, stále pretrváva a súvisí s nejasnou pozíciou autobiografií na pomedzí faktualnej a fikčnej literatúry, s kompozično-žánrovou nestabilitou, ale tiež s absenciou jednoznačnej definície žánrových foriem. Práve z tejto „hraničnosti“ vychádzajú podľa K. Soukupovej paralelné perspektívy čítania textov, ktoré sú analyzované rôznymi teoretickými prístupmi a sú predmetom výskumu viacerých disciplín ako filozofia, antropológia, psychológia či sociológia. K. Soukupová zároveň konštatuje, že v modernej českej literárnej teórii chýba dôkladná reflexia daného žánru. Knihu je v tomto kontexte možné vnímať ako výraz autorského úsilia ponúknuť rozsiahlejší a koncepcne spracovaný pohľad na teóriu vybraného spôsobu písania.

K. Soukupová hneď v úvodnej kapitole upresňuje, že k autobiografii pristupuje z literárnovednej pozície a zameriava sa na literárne charakteristiky a znaky autobiografických

textov. Všíma si predovšetkým používanie jazyka, literárne zobrazenie určitého životného výseku, kompozičné techniky a rozprávačské stratégie, ktoré autori používajú. V tomto smere je dôležité jej spresnenie pojmu autobiografickosť, ktorý napriek jeho „hraničnosti“ chápe ako „autonomní a svébytný literární žánr“ (strana 9). Zároveň ju zaujímajú autorské využitia zaužívaných literárnych postupov, zápletiiek a schém, respektíve transformácia, pri ktorej „skutečnost podléhá verbalizaci a literarizaci“ (strana 10). V centre jej pozornosti stojí určitý obraz sveta, jeho logika a vnútorná súvzťažnosť, konštruovaná prostredníctvom naratívnej stavby autobiografie. Význam textu teda nechce hľadať iba v téme či zaužívaných lexikálnych prvkoch, ale aj v štruktúre rozprávania.

V prvej, teoretickej časti knihy reflektuje perspektívy, ktorými je možné pristupovať k žánru autobiografie. Druhá časť obsahuje tri analytické kapitoly, ktorých úlohou je predovšetkým exemplifikácia téz, s ktorými K. Soukupová na základe teoretických a metodologických východísk pristupuje ku konkrétnym dielam. V teoretickej rekapitulácii sa vracia k východiskám nemeckého psychológa, filozofa a predstaviteľa hermeneutickej pedagogiky Wilhelma Diltheya, ktorý je považovaný za zakladateľa vedeckého skúmania autobiografií, no počiatky systematického literárnoteoretic-

kého štúdia autobiografií nachádza až v druhej polovici 20. storočia. Pripomína sústredenost' dobového výskumu na otázku pravdivosti, formu autobiografických textov a problematiku ich kultúrnej a spoločenskej špecifickosti. Do kontrastu s prioritami staršej teórie, vychádzajúcej z predstavy „historickej pravdy“, kladie novšie prístupy zohľadňujúce jazykovú konštruovanosť sveta a performatívny charakter autobiografií. Ich skúmanie spája s problematikou pamäti, subjektu a pravdy. Využíva termín „figúry spomínania“ nemeckého kulturológa Jana Assmanna a v tejto súvislosti poukazuje na permanentné prekryvanie teórie autobiografie s témou pamäťových štúdií. Individuálne spomienky zachytené v pamätiach sa v intenciách tohto uvažovania opierajú z veľkej časti o autobiografickú pamäť, no zároveň sú modelované a určované kolektívnou pamäťou a ovplyvnené procesmi spomínania a zabúdania. Spomínanie je teda dynamickým a „perspektivizovaným“ procesom: to, čo sa v minulosti uskutočnilo, nie je pre spomínanie ničím pevne daným, ale premenlivým na základe množstva informácií a zážitkov, ktoré rovnako vstupujú do pamäti.

S týmto procesom súvisí zložitá hľadanie hraníc medzi fiktívnou a nefiktívnou literatúrou. Napriek tomu, že fiktívne a nefiktívne rozprávanie využíva rovnaké naratívne techniky a prostriedky, K. Soukupová považuje za zmysluplné tieto oblasti oddeľovať, a teda vymedzovať autobiografie ako svojbytný žáner, odlišný od románu. Selekcia textov determinuje interpretáciu. V nadväznosti na Lubomíra Doležela vyslovuje autorka presvedčenie, „že ne každá verbalizácia a narativizácia životní zkušenosťi je fikcionální“ (strana 21). Oproti fiktívnym textom, ktoré vytvárajú autonómny text, je pri autobiografiách dôležité mať na zreteli fakt, že predstavujú iba jednu (subjektívnu) verziu minulosti, ktorá je daná perspektívou, s akou autor opisuje skutočnosť.

Mimoriadnu pozornosť venuje K. Soukupová teórii pozicionality. Jej výber odôvodňuje tým, že umožňuje skúmať, akým spôsobom sa autor situuje do sveta, ktorý sám vytvára. Koncept pozicionality vychádza z pozície subjek-

tu a jeho prehovoru a je rozšírený predovšetkým v analýze konštrukcie identity založenej na orálnych naratívoch. Rozprávanie o minulosti teda nie je iba reprodukciou spomienok. Podľa autorky by sme nemali „zkoumat jen to, zda popisuje skutečnost pravdivě, či nepravdivě; důležitější je ptát se, proč byl ten který příběh vyprávěn právě takovým způsobem, jaký jeho autor zvolil, a čeho tím autor dosahuje“ (strana 47). Spojenie autobiografie s teóriou pozicionality je výrazným pozitívom knihy. Skúmanie umiestnenia subjektu podložené touto teóriou umožňuje analyzovať texty autobiografií bez toho, aby sme kládli dôraz na fikcionalizáciu či manipuláciu s faktami a ich zámernosť alebo samovoľnosť.

V troch analytických kapitolách sa K. Soukupová usiluje o exemplifikáciu téz, s ktorými na základe teoretických a metodologických východísk pristupuje k žánru autobiografie. Analyzuje memoáre zachytávajúce podobné spoločenské a kultúrne podmienky a reflektujúce identický stav jazykových a literárnych noriem: *Na vlastní kůži* (1973) Hedy Margoliovej-Kovályovej, štvorzväzkové *Paměti* Václava Černého (1977, 1982, 1983) a *Moje šílené století* (2009) Ivana Klímu. Odhaľuje naratívne stratégie, ktoré autori využili na to, aby vyrozprávali príbeh svojho života. Tvorcov troch interpretovaných autobiografií spája kontakt s literárnym prostredím. V knihách H. Margoliovej-Kovályovej a I. Klímu autorka odкрýva viditeľnú teleologickosť. Ich životné príbehy smerujú od začiatku k záverečnej udalosti, ktorou je emigrácia, respektíve Nežná revolúcia. Naopak, *Paměti* V. Černého zostali fragmentom rozsiahlejšieho celku, preto nemajú žiadne zjavné vyústenie rozprávania. Vo všetkých troch spomienkových výpovediach sú prítomné scény konfrontácie s predstaviteľmi mocenského režimu. Všetci traja autori zažili represie nacistickej a komunistickej diktatúry, čo sa do značnej miery odzrkadľuje v ich snahe porozumieť dejinám 20. storočia. K. Soukupová zdôrazňuje, že „autoři budují narativ autobiografie na základě svých jedinečných, životních osudů, avšak využívají pro to ověřené literární strategie, jež čerpají

348 z fikčných i nefikčných literárnych textů“ (strana 235). Texty definuje ako naratívne konštrukty, ktoré sú primárne lingvistickými prostriedkami s výrazne sociálnymi funkciami. Akákoľvek analýza preto podľa nej implikuje zohľadnenie spoločenského kontextu, v čom sa zároveň odrážajú teoretické východiská, s akými pristupuje k žánru autobiografie. Sústreďuje sa v nich na určitú „relačnú identitu“ centrálneho subjektu, teda na naratívne vyjadrovaný vzťah individuality a spoločnosti.

Aj v tomto kontexte sa odhaľuje autorské úsilie načrtnúť istú žánrovú typológiu vybraných autobiografií, s rozšírením záverov na vnímanie súčasnej českej kultúry a literatúry. Poukazuje na literárne prostriedky, ktoré aktuálnym autobiografickým textom slúžia na vyjadrenie obhajoby (marginalizácia chybných rozhodnutí, situovanosť subjektu mimo pásma hlavných vinníkov) či obžaloby (akcentovanie hodnotovej nadradenosti, dichotómia „my“ a „oni“). Tri vybrané autobiografie podľa nej v sebe kombinujú viacero funkcií, okrem apologetických a obžalobných aj autoštylizáčne, svedecké, konotatívne a iné.

Kniha *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie* má súdržnú výkladovú koncepciu. Odzrkadľuje potenciál autorkinho vedeckého bádania, no jeho šírku nevyčerpáva a vo viacerých smeroch akoby ho trochu skrývala. Týka sa to napríklad časti *Teorie pozicionality*, v ktorej K. Soukupová podrobuje kritike hermeneutickú tradíciu skúmania autobiografického žánru. Odmietá predovšetkým kritériá, zdanlivo určujúce ideálnu podobu autobiografie, ktoré považuje za nesplniteľné. Spochybňuje predstavu autonómneho koherentného „ja“. Oproti nemu stavia jazykovo vytváraný subjekt a pamäť opretú o kolektívne prežívané vzorce, súvisiace s naratívnu identitou spomínajúcich. Teória pozicionality reflektuje stratégie, ktorými rozprávač umiestňuje svoje minulé „ja“, a vďaka tomu aj svoje súčasné „ja“. Teoretické východiská autorka aplikuje v praktických častiach a dokazuje ich funkčnosť, je preto škoda, že problému pozicionality sa venuje iba na niekoľkých stranách.

Argumentačne trochu nejasne je tiež formulovaný predpoklad, že rozprávač sa vždy usiluje o sympatie čitateľa, ktoré si môže získavať rôznymi spôsobmi. Toto tvrdenie nezohľadňuje iné komunikačné nastavenie spomínajúceho subjektu, ktorý by mohol chcieť prostredníctvom rozprávania niekoho uraziť či kritizovať. Rozprávač nemusí vždy sám seba prezentovať v idealizovanej podobe, obraznosť využitých výrazov má potenciál hodnotovo situovať, a to explicitne aj implicitne. Dané situujúce pasáže je potrebné vnímať v kontexte celého textu a jeho kompozície. V kontexte teoretickej časti je prekvapujúci aj samotný výber troch diel, ktoré jednoznačne patria k žánru autobiografie, nespochybňujú referenčný charakter textu, nezďorazňujú jeho konštruovanosť a nepohrávajú sa s pravidlami žánru. Aj vďaka tejto ich „žánrovej neproblémovosti“ sa autorka len okrajovo venuje formálnej rovine textov. Zameriava sa na obsah rozprávania, teda na to, čo rozprávač hovorí, respektíve zamlčuje. Formálna stránka textov však obsahuje aj sémantickú rovinu a je súčasťou pozície autora, čo v teoretickej časti deklaruje aj samotná K. Soukupová. Pozíciu autora vníma ako konštrukciu lexikálnych, gramatických a syntaktických prostriedkov a literárne diela ako súčasť „sociálnej praxe a symbolické interakcie ve svete“ (strana 43). Nielen z tohto dôvodu by bolo zaujímavé skúmať autorské výpovede, ktoré by hľadali „sympatie“ čitateľov netradičným spôsobom.

Napriek niektorým kritickým poznámkam je kniha *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie* relevantným a prehľadným metodologickým výkladom pre všetkých čitateľov autobiografií. Prezentuje aktuálny stav výskumu a perspektívy, ako by sa o tomto žánri mohlo uvažovať.

Mgr. Karol Csiba, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: karol.csiba@savba.sk